

LBRIS

We know
books

VICTOR NEUMANN

STRĂINUL DIN INTERIOR

“Dosarul” versus biografia personală

CU O PREFAȚĂ DE ARMIN HEINEN

editura datagroup
Timișoara, 2024

Cuprins

Prefață	
O pledoarie pentru adevăr.....	7
Argument.....	15
Capitolul 1	
Ambiguitatea atributelor identitare.....	23
Capitolul 2	
<Născut din tată evreu>	
Culturalism, naționalism și rasism înainte de 1944 și după 1971.....	39
Capitolul 3	
<Polyxenianu>: străinul și dușmanul	81
Capitolul 4	
Biografie, memorie și istorie	153
În loc de concluzii	
Eu și Polyxenianu din „Dosar” sau continuitatea discursului epurării	187
Anexe Documentare.....	195

Capitolul 1

Ambiguitatea atributelor identitare*Prejudecățile și falsificarea realității*

„La fel ca și în anii 1920–30, clasa de mijloc, înspăimântată de viitorul incert aderă la extrema dreaptă; celălalt motiv este, desigur, capitalul străin, precum și concurența minorităților naționale considerate a fi «străine». Extrema dreaptă ar dori să limiteze mai ales prezența acestor minorități, garantând astfel «burgheziei naționale» și clasei mijlocii din sectorul administrativ o existență prosperă, cu realizări marcante și fără riscuri semnificative.”¹

Ce face istoricul atunci când biografia lui ar putea fi de referință în cercetarea trecutului recent? E chemat să lumineze lucrurile și, la fel ca în cazul altor teme, căutările, evaluările și interpretările lui depind de o pasiune ce i se permite, anume aceea de a înțelege. E vorba de o metodă modernă de cercetare, verbul *a înțelege* fiind unul ce arată dificultățile, dar și speranțele. Renunțând la falsele „aere de arhanghel”, istoricul va contribui în felul acesta la înțelegerea istoriei; va ține seama de clasicele izvoare, dar va include și diversitatea experiențelor umane, ceea ce îi va facilita diagnosticarea relațiilor dintre oameni

¹ Tamás Gáspár Miklós, „Scrisoare către prietenii mei români”: <https://ujhet.com/tamas-gaspar-miklos-level-roman-barataimnak-scrisoare-catre-prietenii-mei-romani-2001/> “Just as in the 1920s and 30s, the middle class, frightened of an uncertain future (precisely because of this) is joining the extreme right political orientation, so that it remains as it is; the other reason is, of course, the foreign capital, as well as the competition from national minorities considered to be ‘foreign’. The extreme right would like to limit the presence of these minorities in particular, thus guaranteeing the ‘national bourgeoisie’ and the middle class in the administrative sector a prosperous existence, with marked achievements and without significant risks”.

și grupuri. Întâlnirea dintre viață și știință va avea doar de câștigat.²

Ororile Gulagului sovietic și ale Auschwitz-ului nazist sunt imposibil de inventat. Astfel de experiențe îi trezesc lui Reinhart Koselleck toate simțurile, nefiind nevoie de niciun efort de rememorare. Deși l-a marcat mai ales Stalingradul și experiența personală ca soldat în armata nazistă până la sfârșitul războiului, a conștientizat Holocaustul, exterminarea în masă a evreilor, a prietenilor și a asociaților lor atunci când revenind în Germania în 1945 ca prizonier al sovieticilor a intrat în barăcile de la Birkenau. De aici observația potrivit căreia pluralitatea istoriilor secolului al XX-lea trebuie văzută și înțeleasă prin diversitatea istoriilor personale / individuale. Acesta e argumentul prin care susține că invocatele istorii nu permit o interpretare comună, ci fiecare ar trebui să fie una distinctă. Pentru cei ce vor să se dedice luminării trecutului recent, situându-se împotriva <ideologiei>, respectiv a <imaturității autoprovocate> a oamenilor, voi relua un fragment semnificativ din memoriile lui Koselleck trimitând la biografia sa, dar și la înțelegerea regimurilor totalitare din secolul extremelor:

„Pe 9 mai nu știam toate astea. În timp ce clopotele păcii sunau, am făcut două marșuri forțate de cinci kilometri pe zi până la Auschwitz, epuizante și epuizat, pe cinci sau opt rânduri, nu-mi amintesc. Și nu știu cine dintre noi știa despre existența acestui lagăr – nici măcar nu i-am cunoscut numele. Aproape de sfârșitul puterilor noastre, am fost împinși lângă Birkenau și nu puteam înțelege de ce nu ni s-a permis să intrăm în barăcile goale. Am ajuns în lagărul principal. Am auzit că de cealaltă parte, în Birkenau, milioane de oameni fuseseră gazați. Ni s-a spus că au fost distruse cuptoarele. Gazat? Asta ar putea fi doar o minciună provenind din propagandă sovietică – e ceea ce la început noi am crezut și mulți au continuat să creadă și după aceea. Într-o clipă, am fost convinși de adevărul acestor

² Marc Bloch, *Apologie pour l'histoire ou métier d'historien (Pledoarie pentru istorie sau profesia de istoric): Édition critique préparée par Étienne Bloch, Armand Colin, 1993. Cf. ediția în limba română, traducere de George Cipăianu, Editura Tribuna, Cluj-Napoca, 2007, p.64.-65.*

cuvinte. Unele experiențe se revarsă în corpul omului ca lava de foc și îngheață acolo. Din acel moment, ele pot fi rechemate oricând, fiind neschimbate.”³

Atunci când sursele documentare sunt sărace în informații privind omul, instituțiile și politica și când descrierile și mesajele lor falsifică realitatea, biografia personală poate contribui la descoperirea și înțelegerea contextului în care s-au petrecut faptele. Sunt destule motive să recunoaștem că experiențele personale devin utile cercetătorului interesat în chip onest de cunoașterea trecutului. Voi povesti, în continuare, un fragment din viața personală spre a arăta de ce m-au preocupat constant câteva teme, respectiv de ce m-a interesat legătura dintre gândirea și creația intelectuale și identitățile politice.

În întâlnirile cu Pompiliu Teodor, cel mai îndrăgit dintre foștii mei profesori de la Universitatea Babeș-Bolyai din Cluj, ne refeream adesea la regimul politic național-comunist din România și la discriminarea persoanelor în temeiul apartenenței etnoculturale, religioase ori rasiale. Era împrejurarea în care el mergea puțin mai departe, formulând, în stilul său amical, interogații ori comentarii privind identitatea mea. Iată un scurt fragment dintr-o discuție cu amintitul profesor care mi-a atras atenția asupra importanței studiului și înțelegerii noțiunilor de „neam”, „popor”, „etnie”, „etnocultură”, „etnonațiune”, „națiune”, „naționalitate”, „minoritate”:

³ Reinhart Koselleck, “Fiery Streams of Lava, Frozen into Memory. Many Farewells to War Memories that Are Not Interchangeable”, Translated by Margrit Pernau and Sébastien Tremblay, în “Contributions to the History of Concepts” Vol. 15, No. 2 (Winter 2020), p.1-6. Reinhart Koselleck (1923–2006) a fost unul dintre cei mai influenți istorici europeni din secolul al XX-lea. Susținător al „marii teorii” a istoriei, el a inspirat mulți cercetători și a contribuit la orientarea disciplinei în noi direcții (cum ar fi istoria conceptuală, temporalitatea și rolul memoriei în interpretarea istoriei) situate dincolo de metoda clasică a propriei bresle și de propria identitate națională. A atins o faimă internațională neobișnuită pentru un istoric german de după 1945.

Ce să-ți spun, măi băiete, trebuie că știi că nu ești nici român, nici maghiar și nici măcar evreu! Colegul Laci [Ladislau] Gyemánt (profesor al Universității Babeș-Bolyai), care își susține teza de doctorat (era la începutul anilor 1980), cel puțin are origini clare. El e unul curat. E evreu, nu ca tine!!! Cum crezi că te vor considera ăștia [național-comuniștii]!?

Amintitul dialog n-a fost urmat de o analiză sau de vreo replică. Nu doream sau nu eram suficient de pregătit să abordez o astfel de temă. În anii studenției privisem cu naivitate problema cultural-identitară, convins fiind de ideea competențelor dobândite și nu de recunoașterea lor în funcție de „etnie”. Chiar dacă intenția părea să fie una bună, anume să-mi deschidă ochii asupra regimului politic în care trăiam, ironia profesorului m-a afectat. Pe de altă parte, atunci și în anii care au urmat, mi-am pus întrebarea dacă nu cumva Pompiliu Teodor fusese influențat de intelectualii generațiilor precedente sau de limbajele politice de după 1971 privind identitatea etnonațională.

Dincolo de starea de suflet provocată de încercarea definirii persoanei mele în funcție de o colectivitate sau alta, rațional am găsit multe motive să rămân în preajma lui Pompiliu Teodor. Între profesori, fusese un bonom. Apoi, era vorba de un intelectual cu o vastă cultură, de un cercetător strălucit, având o binemeritată recunoaștere națională și internațională a rezultatelor muncii sale. Ca pedagog, și-a dedicat mult timp pregătirii studenților, orientării și integrării lor în mediul academic. În ceea ce mă privește, rememorez cu plăcere vizitele pe care i le făceam la biroul din strada Napoca 11. Petrecusem împreună ore întregi dialogând pe o diversitate de subiecte, încurajările ori criticile primite fiind de bun augur pentru viitoarea mea carieră de istoric și de profesor. Prin urmare, nu era chiar simplu să-mi explic motivul pentru care un savant reluate vechile prejudecăți făcând distincții între discipolii săi pe criterii culturalist-etniciste ori confesionale.

Ceea ce m-a pus pe gânduri atunci – dar și în anii următori – era faptul că dialogul despre identitate avea loc la Cluj și că din cursurile profesorilor mei nu aflasem nimic și niciodată despre marea tragedie din orașul transilvan din timpul celui de-al doilea război mondial: deportarea a 15.000 de evrei și a rudelor lor (ce trecuseră sau nu la creștinism, e vorba de cei ce aveau/au unul sau doi bunici evrei, cel din urmă fiind și cazul meu) în lagărul morții de la Auschwitz. Rememoram pentru întâia oară cele povestite în șoaptă în anii 1960–1968 de tatăl meu, Andrei Neumann, supraviețuitor al războiului și al Holocaustului și mă întrebam de ce această temă fundamentală a istoriei României recente lipsea cu desăvârșire din programa universității clujene (și a celorlalte universități din România) în anii de început ai regimului Ceaușescu. Voluntar sau involuntar, ironia profesorului îmi amintea de condiția atribuită unui „student născut din tată evreu”, respectiv de legislația lui Antonescu din anii 1941–1944⁴. Rămăsesem sau redevenisem *străinul din interior*?

⁴ Ion Antonescu a preluat principiile din Decretul-lege numărul 2650 din 8 august 1940, care prevedea împărțirea evreilor pe categorii bazate pe criteriul ritului unit cu criteriul sângelui. Viziunea sa, cuprinsă în „Proclamația către țară”, includea intoleranța față de pluralismul etnic, eliminarea străinilor și în special a evreilor, întâi din structurile societății, iar apoi din România și omogenizarea națiunii române. Calitatea de evreu, considerată marca unei inferiorități rasiale și o culpă în sine, a fost reflectată în legislație prin interzicerea „căsătoriei între românii de sânge și evrei” (Decret-lege nr. 2651/8 august 1940) și a convertirii la creștinism a celor de religie mozaică. Vezi și *Raportul final al Comisiei Internaționale pentru Studiarea Holocaustului în România*. Pentru alte informații și pentru contextualizare vezi Victor Neumann, „Nationales Ausschliesslichkeitsdenken im Rumänien der Zwischenweltkriegszeit – das Pogrom von Iași und die nationale Identitätskrise in Temeswar”; Idem, „Das Schicksal der Banater und südsiebenbürgischen Juden während des Zweiten Weltkrieges”; in Victor Neumann (Editor), *Das Temeswarer Banat. Eine europäische Regionalgeschichte*, De Gruyter Verlag, 2023, p.445-458; 459-474.

În temeiul identității incerte – despre cum era percepută aceasta în mediile sociale știam destul de multe – și, deci, fără să-mi fi propus, mă opusesem ideii de omogenizare etnoculturală. Tot astfel, începeam să înțeleg de ce integrarea mea în instituțiile României național-comuniste va fi fost mult mai dificilă decât a altor colegi de facultate ori de generație⁵. Chiar așa s-au petrecut lucrurile la Muzeul Banatului, în învățământul secundar și la Biblioteca Județeană Timiș din Timișoara în anii 1977–1989. De exemplu, îmi stăruie în minte continua înjosire din partea conducerii invocatului muzeu, căreia a trebuit să-i fac față în cei trei ani și patru luni în care am lucrat acolo, 17 august 1977 – 29 decembrie 1980.⁶ Obiceiul directorilor era de a rezolva sugestiile profesionale printr-o bruscă schimbare a temei de discuție, dar mai ales prin ceartă, urlete, amenințări. Dincolo de nivelul pregătirii profesionale, brutalitatea manifestărilor lor era identică și se baza în primul rând pe statutul de șef primit din partea partidului comunist și a Securității. Fără a fi avut o motivație rațională, dorința nestăvilită a celor doi directori pe care i-am întâlnit acolo era de a mă vedea plecat din muzeu fie prin desfacerea contractului de muncă, fie prin urgentarea transferului într-o altă instituție.⁷ Fusesem martorul unui management profund defecuos, dramaticele consecințe ale acestuia putând fi văzute

⁵ Cercetările bazate pe o documentare clasică, precum și cele de istoria conceptelor arată că superstițiile privitoare la sânge despre care se vorbea și se vorbește adesea în familiile din România nu au nicio legătură cu rasa, respectiv „ideea după care copilul e din sângele tatălui are o origine superstițioasă...”. Cf. Bertrand Russel, *Viitorul omenirii și alte eseuri deloc populare*, Traducere de S.G. Drăgan, București, 2021, p.128.

⁶ Cf. *Carnet de muncă. Titular: Neumann Victor Andrei Marius*, p.8-12.

⁷ Vezi o scurtă descriere a limbajului, ideologiei, relațiilor interpersonale și a deciziilor administrative în capitoul 4 al cărții.

atât în acel an 1980, cât și în anii și deceniile următoare plecării mele forțate. Neajunsurile semnalate sunt lesne de înțeles din moment ce observăm că nici astăzi (în anul 2024) orașul nu are o clădire destinată funcționării muzeului de istorie și nici expoziții permanente care să illustreze fascinantul trecut al urbei și al regiunii.⁸

Studiind vechile cărți și documente descoperisem un segment intelectual premodern – românesc și central-sud-est european de secol al XVIII-lea – preocupat de aceeași integrare europeană de care și eu eram preocupat în întreg deceniul precedent căderii Cortinei de fier. Mă interesa din ce în ce mai mult nu numai multi- și interculturalitatea regională, ci și semnificația unor concepte care au contribuit la formarea vocabularului definind poporul și națiunea. În paralel, observam realitățile timpului și spațiului în care trăiam, continuitatea fanteziilor identitare ale epocii romantice ghidând timp de două secole neîntrerupt administrația, educația, instituțiile publice și mentalitatea concetățenilor. Fusesse de prisos să contrazic acest fel de a vedea lucrurile, să arăt că vechile limbaje și mesaje nu au legătură cu sensul contemporan al ideii de națiune. Ierarhiile identitare puse la lucru de elitele național-comunismului din România – *cazul curentului protocronist în care s-au regăsit accentele ideologiei radicale de dreapta a anilor interbelici* – au fost inspirate de ideile romantice de secol al XIX-lea, respectiv de etnoculturalismul omogenizator. O atare perspectivă extrem conservatoare a întârziat până astăzi formarea reflexelor de comunicare și de asociere particularizând oamenii și comunitățile libere.

⁸ Palatul Huniade în care a funcționat muzeul timp de o jumătate de secol și care e proprietatea Consiliului Județean Timiș a fost închis publicului în urmă cu aproape două decenii în scopul restaurării, dar aceasta nu s-a produs nici până în ziua de astăzi (iunie 2024).

Convergențele intelectuale și ecumenismul religios moștenite din familie mi-au ghidat studiile despre regiuni, națiuni și Europa. N-am omis nici discriminările pe criterii culturaliste, etniciste și rasiale. Am avut astfel ocazia să scriu cărți originale de istorie în limba română, care au fost traduse în limbi de circulație: *Tentația lui Homo Europaeus* (The Temptation of Homo Europaeus. An Intellectual History of Central and Southeastern Europe), *Ideologie și fantasmagorie* (Essays on Romanian Intellectual History), *Istoria României prin concepte* (Key Concepts of Romanian History), *Neam, Popor sau Națiune? Despre identitățile politice europene* (Kin, People or Nation? On European Political Identities), să concep și să coordonez amplul volum de *Istoria Banatului* (The Banat of Timișoara. A European Melting Pot; Das Temeswarer Banat. Eine europäische Regionalgeschichte). Astfel, am identificat modalitatea în care trebuia să răspund la o întrebare esențială pentru mine și pentru reforma mentală din România: de ce miturile etnoculturale s-au perpetuat de la o generație la alta fără a fi privite critic, iar trăsăturile definitorii, multi- și interculturalitatea, diversitatea limbilor, tradițiilor, culturilor au fost trecute sub tăcere, marginalizate sau excluse?

Cele dintâi problematizări privind identitatea colectivă românească și central-sud-est europeană datează din anii 1980–1989, când lucram la teza de doctorat care avea să fie intitulată *Geneza ideilor moderne în Europa Centrală și de Sud-Est*. A fost un mod de a evada din colivia statului național-comunist, exact în anii în care traversam multiple privațiuni: interzicerea accesului în școlile doctorale din universitățile din România pe considerentul că nu eram membru al partidului comunist; excluderea din instituții cu profil istoric sub pretextul identității mele incerte; absența unui loc de muncă stabil (în 13 ani, am lucrat în 10 instituții); trimiterea în șomaj, fără să fi existat vreo asistență socială. Sub diverse pretexte și în

pofida concursurilor câștigate, mi-a fost blocat accesul într-un institut de cercetare și în activitatea didactică universitară; la fel, titularizarea în învățământul gimnazial ori liceal. Mi s-a sugerat ori mi s-a spus răspicat că dacă vreau să fiu cercetător sau profesor, atunci trebuie „să plec în țara mea”. În pofida tuturor acestor impedimente ori amenințări, am refuzat să fiu vândut de un regim național-comunist care continua să profite de ignoranța celor mulți acționând în temeiul legislației fasciste din anii 1940–1944. În fine, nu contestasem nicicând existența statului român și nici părinții mei n-o făcuseră. Reprezentam o idee și o biografie născută din diversitatea social-culturală a Banatului și a României și fusesem pregătit s-o continui prin viața personală, prin proiecte de suflet și raționale. Contrar curentului protocronist, cele câteva cercetări și lucrări din ultima decadă a regimului național-comunist atestă orientarea amintită, în anul 1986 publicând la Editura Eminescu din București cartea intitulată *Convergențe spirituale*.

În invocatul context – știind că în mod tradițional administrația și justiția fuseseră subordonate politicii – nu mi-am dorit să fiu membru al partidului comunist. În schimb, mi-am dorit să fiu liber și mai ales să am libertatea cuvântului scris. În pofida rezultatelor cercetării, în anii 1977–1989 am fost nevoit să fac față multor măsuri punitive, ca de exemplu: nejustificatei decizii de a părăsi muzeul după ce propusesem expoziții având ca temă multi- și interculturalitatea locală și regională (Muzeul Banatului din Timișoara, anul 1980); bruștei întreruperi a activității de dascăl suplinitor în învățământul preuniversitar (Inspectoratul Școlar Timiș, anul 1985), cu toate că luasem examenul de definitivare și publicasem mai multe articole, studii și o carte de specialitate (*Vasile Maniu. Monografie istorică*, 1984); desfacerii contractului de muncă pentru refuzul de a prelua gestiunea unei filiale

de bibliotecă (aflată într-o clădire insalubră, situată la marginea orașului) și pentru care urma să mi se rețină lunar o parte din venituri (Biblioteca Județeană Timiș, 1988/89). În câteva împrejurări am avut condiția de șomer fără ajutor de șomaj, în vreme ce majoritatea congenerilor mei (inclusiv detractorii mei de astăzi) beneficiaseră de locuri de muncă relativ acceptabile (mai târziu, după 1989, aceiași congeneri primiseră sinecuri călduțe în țară ori în străinătate ca urmare a bunei purtări din anii național-comunismului). Principalul meu detractor de astăzi – Vasile Gheorghe Popovici – a beneficiat în acei ani de un post de dascăl titular într-o școală din Timișoara, precum și de unul de cercetător la Centrul de Studii Socio-Umane al Universității din Timișoara. În scrisorile/adresele către CNSAS, istoricul-profesor Miodrag Milin arată condiția socială și instituțională a lui Popovici în anii regimului Ceaușescu, una excepțională în comparație cu a mea: era membru al organizației de bază a Partidului Comunist Român din Centrul de Studii Socio-Umane al Universității, organizație al cărei secretar era chiar Miodrag Milin. Prin urmare, Popovici s-a autoproclamat anticomunist și antisecurist după revoluție, ocupându-se cu defăimarea și „demolarea fără scrupule” a oricărei persoane ale cărei preocupări, interpretări, idei, rezultate nu intră în orizontul său de așteptare. „Dacă e specialist în ceva, aceasta este demolarea, violentă și fără de scrupule.”⁹ Deși am participat la concurs (1981), nu am primit un loc în cercetare în cadrul Universității din Timișoara și niciun post de profesor titular la o școală generală sau la un liceu; doar slujbe temporare la diferite școli din Timișoara, uneori cu o jumătate de normă, alteori, cu mai puțin de atât. În sfârșit – *Carnetul de muncă* e o probă în acest sens –, faptul că au fost perioade în care nu am avut niciun loc

⁹ Cf. *Anexe Documentare*, scrisorile adresate conducerii CNSAS de profesorul Miodrag Milin din 27 martie 2021 și 8 februarie 2022.

de muncă în anii 1980–1989, indică un statut singular în epoca Ceaușescu. Astăzi, după 35 de ani, înclin să cred că aceea condiție la limita de jos a existenței sociale și profesionale avusese o directă legătură cu excluderile pe criterii identitare și ideologice care au debutat la Muzeul Banatului în anul 1980 și au continuat în deceniul următor.

Din ce am trăit? Predând ore de istorie elevilor care se pregăteau pentru examenul de admitere la facultățile de istorie și drept; din vânzarea buteliei de aragaz; din ajutorul primit de la familia fostei mele soții, Adriana Dobre, și de la comunitatea evreilor din Timișoara. De neuitat a fost momentul în care am vândut butelia de aragaz, o piesă rară și scumpă în „epoca de aur”, dar esențială în fiecare casă. Era în faza târzie a ceaușismului, la începutul anului 1989. Rămăsese să-mi pregătesc mâncarea pe un mic reșou electric, ceea ce s-a și întâmplat printr-o adaptare la un nou „nivel de trai”. Cum banii primiți din vânzarea buteliei fuseseră peste așteptări – circa trei salarii medii din acea vreme –, ei m-au ajutat să supraviețuiesc fără dificultate câteva luni, timp în care am reluat insistent cererile de plecare în Israel și în Germania Federală în scopul participării la două conferințe internaționale. Trăiam pentru studiile și cărțile mele și știam că singurul mod în care e posibilă evoluția profesională e deprinderea tehnicilor și metodelor de cercetare occidentale. Așa se face că m-am bucurat enorm atunci când am primit invitații și burse de studii din partea unor prestigioase instituții cultural-academice internaționale. Urmasem stagii de cercetare în Ungaria, la rabinatul din Budapesta, în anul 1983; în Israel, la Universitatea Ebraică din Ierusalim, în august 1989; și în Germania, la Wissenschaftskolleg zu Berlin și Friedrich Ebert Stiftung din Bonn, septembrie 1989 – ianuarie 1990. Le-am socotit – și atunci, și astăzi –, ca fiind o excepțională oportunitate pentru continuarea pregătirii profesionale.